

VRIENDENBRIEF 38

redactieadres:
Pompstraat 17
5481 BL Schijndel

jaargang 10
winter 2011

DE ECHO VAN 2011

Het jaar 2011 is weer zo goed als voorbij. Voordat we afscheid nemen, willen we nog even de echo van het jaar horen.

De Stichting heeft substantiële bijdragen geleverd aan de tentoonstellingen in het museum om een mooi cultureel jaar neer te zetten. Verder heeft het bestuur zijn best gedaan om de Vrienden *passend en billijk* te laten kerken. Dankzij uw opkomst, aanwezigheid en bezoek was het een mooi jaar. Dank, dank!

Laten we even luisteren naar de weerklank van de lezingen in het kerkje.

- Dominee Sjirk van der Zee riep ons 14 maart ter kerke om ons te onderrichten over het leven van Chagall en de Joodse achtergrond van de kunstenaar. De zeventien schilderijen van Chagall, gebaseerd op Genesis, Exodus en het Hooglied, de kerncollectie van het Musée National Message Biblique Marc Chagall te Nice, vormden de kern van zijn onderricht met lichtbeelden. Hij ging daarbij vooral in op Chagall's symboliek die zo'n belangrijke plaats heeft in zijn werk.
- Op 16 mei heeft Eva Rovers ons op een zeer boeiende wijze deelgenoot gemaakt aan haar promotieonderzoek over de intrigerende persoon van Helene Kröller-Müller, de vrouw die met haar grote verzameling Van Gogh's de basis legde voor het bekende museum Kröller-Müller.
- Frits Abrahams, een van de betere columnisten van Nederland, die sinds dertien jaar dagelijks schrijft op de achterpagina van NRC Handelsblad, gaf ons 3 oktober een inkijk in het leven en de grenzen van een columnist. Hij illustreerde zijn stilistisch uitgebalanceerde schrijftechniek met het voorlezen van enkele columns. Na de pauze ging hij in op de vriendschap tussen Gerard Reve en Simon Carmiggelt. De 'nazit' eindigde toen het inmiddels ruimschoots 4 oktober was!
- Inmiddels zijn we aangekomen op 28 november en we horen nog de echo van de pianoklanken van Hans Roosenboom als omlijsting van de voordracht van Jan Brokken. Deze schrijver wist ons als een ware voordrachtskunstenaar te boeien met verhalen uit zijn boek *Baltische zielen* over de componisten Arvo Pärt en Peteris Vasks en de beeldende kunstenaars Mark Rothko, Chaim Soutine, Jacob Lipchitz en M.K. Ciurlionis.

In het Jan Heestershuis zijn ook dit jaar bijzondere tentoonstellingen georganiseerd. In de vriendenbrieven van dit jaar is aan *Portretten van Jan Heesters, Stil en uitbundig* met werk van Theo Swagemakers en *Domburg gelukkig aan de Pompstraat* ruimschoots aandacht besteed.

Voor 2012 zijn we momenteel druk bezig om onze lezingencyclus op het zelfde niveau te kunnen voortzetten. Onderwerpen zullen zijn: iconografie en symboliek, stilleven, etc..

Verder zijn we van mening dat hoogtijd wordt om een nieuw, grootformaat kunstboek over Jan Heesters uit te geven met teksten en reproducties. De dummy is zowat klaar en financiers worden gezocht.

Na deze echo en vooruitblik, rest mij om u mede namens Anne-Marie en Jan goede Kerstdagen en een uitdagend 2012 toe te wensen.

Paul van den Acker, voorzitter

Zoals onze Voorzitter deze zomer in de Vriendenbrief schreef, zijn er na zijn oproep in onze lentebrief om werk van de schilderes Mies van Oppenraaij, interessante reacties binnengekomen. Inmiddels weten we dat veel van haar werk door de toewijding van een petekind van Mies bewaard is gebleven en waar het werk zich bevindt. Het bestaat niet alleen uit beeldende kunst, zoals schilderijen, tekeningen, illustraties, gouaches, fresco's en glas-in-lood ramen, maar ook uit een grote hoeveelheid geschriften, zoals dagboeken, brieven, gedichten en beschouwingen. Al eerder was bekend dat ze op het eind van haar leven een beknopte autobiografie heeft geschreven, onder de titel *Schaduw en coloriet*.

Het bijzondere voor ons is echter dat Mies van Oppenraaij in 1944 enige tijd bij Jan Heesters is ondergedoken geweest en dat Jan toen niet alleen haar portret geschilderd heeft, maar ook verliefd is geworden op deze jonge en knappe vrouw, die bovendien zelf schilderde. Net als Jan was Mies gelovig katholiek. Tot zijn spijt bleek het een vergeefse liefde. Later hebben ze nog met tussenpozen gecorrespondeerd. In zijn levensverhaal dat Jan aan Carel Swinkels openbaarde, zweeg hij over haar.

Mies, die ondanks haar vele goede en intense vriendschappen haar hele leven ongetrouwd is gebleven, was een bijzondere, moedige en eigenzinnige kunstenares. Het eerste deel van haar fascinerende, maar niet gemakkelijke, lange leven met vele internationale contacten wil ik hieronder beknopt samenvatten.

□ *Een gelukkig kind in Nederlandsch Indië*

Mies van Oppenraaij wordt in Nederlandsch Indië op 22 december 1910 geboren in Surabaya. Ze heeft een ouder zusje en twee jaar na haar komt er nog een broertje bij. Later schrijft ze over een gelukkig gezin en over het geluksgevoel dat ze in die kinderjaren heeft ervaren in het "lieflijke Insulinde". Ook grote schrijvers als Hella Haasse en Jeroen Brouwers repten over hun gelukkige kinderjaren op Java, voor hun komst naar Nederland.

De vader van Mies is rechter en wordt vaak overgeplaatst, in 1914 naar Bankalan (Oost Java), waar misdaad en corruptie welig tieren. Ambtenaren 'empecheeren' er overheidsgeld, schrijft vader Van Oppenraaij. In de zomer van 1914 scheept moeder van Oppenraaij zich in met haar kinderen en de baboe voor verlof in Nederland. Haar man, zo is de bedoeling, zal hen later volgen, maar hij heeft Nederland nooit meer gezien. Hoewel hij aanvankelijk lijkt te herstellen van een opgelopen typhusinfectie, sterft hij toch nog plotseling aan deze ziekte in januari 1915. Was er boze opzet in het spel? De familie van Mies acht het niet onwaarschijnlijk, aangezien hij in zijn strijd voor een rechtvaardige samenleving zonder corruptie zich zeker vijanden heeft

gemaakt. Bovendien was hij een overtuigd en praktiserend katholiek, hetgeen ook niet overal goed viel. Bij zijn overlijden was Mies nog maar 4 jaar en dus heeft ze haar vader slechts een paar jaar bewust gekend.

Haar moeder staat er nu met slechts een klein pensioen alleen voor. Alleen de baboe, met wie Mies het heel goed kan vinden, keert nog terug naar Indië. Het gemankeeerde gezin blijft in Amsterdam wonen, waar Mies de lagere school doorloopt. Ze groeit op in een kunstminnend milieu: haar moeder bezit het diploma MO-tekenen, haar oom is de kunstschilder Douwe Kramer, haar tante Bé (mère Ancilla) heeft een opleiding op een kunstacademie gevolgd en een zeer goede vriendin van haar moeder, Phemia, een telg uit de zeer kunstzinnige familie Molkenboer, is tekenlerares. Wat zal er bij Mies thuis veel getekend en geschilderd zijn! Het zou zijn sporen bij haar nalaten.

□ *Naar Nijmegen, Venray en Arnhem*

In 1922 verhuist het gezin naar Nijmegen, van waaruit Mies net als haar oudere zus Isoline op kostschool gaat in Venray, namelijk het pensionaat Jerusalem, waar haar artistieke tante Bé een van de zusters Ursulinen is die er de scepter zwaaien. Mies volgt er de gymnasiumopleiding en maakt veel tekeningen, al dan niet samen met haar tante, die daar een eigen atelier bezit. Na de derde klas is haar drang om enkel nog verder te gaan met tekenen en schilderen inmiddels zo groot geworden dat ze direct al naar de tekenacademie "Kunstoefening" in Arnhem wil. Nadat haar moeder advies heeft ingewonnen bij kunstschilder professor Huib Luns, geeft ze haar dochter toestemming. Mies volgt er gedurende vier jaren lessen, niet alleen tekenen maar ook glas-in-lood, beeldhouwen en edelsmeden. Ze is vol lof over haar leermeesters. Met een van hen, Henri Valk, heeft ze nog jarenlang contact.

De volgende zes jaren, van 1929 tot 1935, werkt ze aan opdrachten voor illustraties, o.a. voor de uitgeverij Paul Brand in Hilversum en de uitgeverij Van Rossum in Utrecht. Zo verlucht ze een kinderboek van Annie Salomons. Ook tekent ze in deze tijd enkele illustraties voor het destijds vernieuwende katholieke tijdschrift "De Gemeenschap". Het zijn aardige, gestileerde maar ook ietwat brave, religieuze tekeningen. Duidelijk is dat ze een geoefende hand heeft. Waarschijnlijk woont ze bij haar moeder in Nijmegen, haar inkomsten zullen niet erg veel om het lijf gehad hebben. Maar... ze bezit een sterke wil om zich verder te bekwamen in de religieuze kunst. Daarvoor wil ze zelfs naar Duitsland, naar München, dat in deze tijd, ondanks de opkomst van het nationaal-socialisme, nog steeds zeer populair is bij jonge mensen uit de hele wereld om er aan de kunstacademie te studeren.

❑ **Naar München; ontmoeting met Hitler**

Vanaf 1935 volgt Mies lessen op de Koninklijke Academie in München, waar religieuze kunst een belangrijke leerrichting is. Ze woont aanvankelijk in het "Studentenheim", een fraai gebouw met mooie kamers. Net als de andere studenten werkt ze in een zomervakantie op een zuidduitse boerderij voor de Landdienst. Dit arbeidsproject is in feite als een propaganda-missie van het nationaal-socialisme opgezet en is verplicht voor de Duitse studenten. Mies gaat mee als vrijwilligster.

Terug in München krijgt ze te maken met de kwalijke praktijken van de nazi's. Een paar Engelse medestudenten blijken vriendinnen van Hitler te zijn. Wanneer de führer een nieuwe maquette komt bekijken in de hal van de academie, moet Mies daar van de leiding prominent bij aanwezig zijn. Waarom weet ze niet. Ze schrijft er over:

Hij liep snel naar de tafel, zei niets, maar keek ons één voor één aan. Het viel op dat hij mij lang aankeek. Waarom weet ik nog niet. Wist hij misschien dat ik een buitenlandse was? (Schaduw en coloriet, pag. 22)

Na de tijd in het Studentenheim huurt ze een kamer bij de hospita van Frans Nagel, een medestudent met wie ze goed bevriend raakt. Ze mag hem helpen bij de fresco's die hij in enkele kerken naar opdracht uitvoert. Zelf zou ze later ook een aantal fresco's maken in Nederland. Met Frans Nagel maakt ze fietstochten en ze zwemmen samen. Ongeveer drie jaar na haar aantreden op de academie maakt een jonge nazi-officier er zijn opwachting om te vertellen dat religieuze onderwerpen voortaan verboden zijn. Zowel professoren als studenten zijn zeer verontwaardigd over dit dictaat van Hitler, maar ze staan machteloos. Niet veel later, in 1939, keert Mies definitief terug naar Nederland en neemt ze met een droevig gevoel afscheid van Frans Nagel.

❑ **Mies brengt in de eerste oorlogsjaren joden onder**

Aanvankelijk heeft ze na haar tijd in München een atelier in Amsterdam bij tekenlerares Phemia Molkenboer, voor haar tante Pheem. Haar eerste opdracht betreft een fresco voor pensionaat "Jerusalem" in Venray. Ze maakt contact met de kunstenaars Jacques van Mourik en Chris le Roy, welke laatste ze al heel lang kent en bewondert. Daarna smaakt ze het genoeg haar eerste glas-in-loodramen te mogen ontwerpen, die ze bij glazenier Verhaar in Amsterdam laat uitvoeren.

Phemia sterft op de dag van het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, 10 mei 1940, nog maar 57 jaar oud. Mies gaat dan op kamers met atelier bij de schilder Gerard Sluiter op het Amsterdamse Oosteinde.

In de oorlog krijgt ze het (net als Heesters!) druk met het vervalsen van persoonsbewijzen en is ze getuige van het droevige en ruwe transport van Joodse vrienden naar kamp Westerbork. Dat grijpt haar zozeer aan, dat ze steeds meer in de illegaliteit terecht komt. Ze brengt Joodse kinderen naar onderduikadressen in het zuiden van het land en zorgt voor voedselkaarten. Jules Weyl, een Jood en leerling van de toneelschool, komt vaak naar

haar atelier, leest haar gedichten voor en neemt haar mee naar zijn ouderlijk huis. In 1943 wordt hij opgepakt en naar kamp Westerbork gedeporteerd. Mies beweegt een vriend tot een ultieme poging hem met een motor daaruit weg te smokkelen, maar Jules durft niet. Waarschijnlijk is Mies verliefd op hem geweest en was er ook sprake van een relatie,- in die richting wijst ook een kleurig schilderij vol symboliek, dat ze later maakte als eerbewijs en aandenken aan Jules na diens tragische dood in Sobibor. Door haar verzetswerk komt ze in contact met de Limburgse priester-dichter Jacques Schreurs, die haar aan artistieke opdrachten helpt. Een jonge Joodse vrouw, die ze Selma noemt en voor wie ze veel sympathie voelt, duikt een tijdlang onder op haar atelier. Contacten met ene Paul, die later een spion blijkt te zijn voor de bezetter, leiden er toe dat ze verraden wordt. Slechts ternauwernood kan ze aan haar achtervolgers in Amsterdam ontsnappen,- nu moet ze zelf ook op zoek naar een onderduikadres.

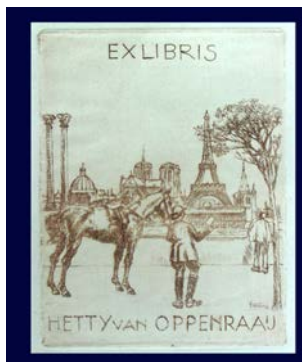
❑ **Ondergedoken bij Jan Heesters**

Wanneer precies weten we niet, maar waarschijnlijk in het voorjaar van 1944 verschijnt Mies in Schijndel op de dag na het verraad, met de bedoeling bij haar oom Henk tijdelijk onderdak te vinden. Zij had daar 's zomers dikwijls geloged.

De Schijndelse dokter Henk van Oppenraaij is een jongere broer van de vroeggestorven vader van Mies. Hij is getrouwd met Addy Prinzen uit Gemert. Het enige kind van Henk en Addy, dochter Hetty, is in 1919 in Schijndel geboren. Waarschijnlijk via dokter Van Oppenraaij heeft Jan Heesters de moeder van Mies en haar zus, de Ursuline Ancilla, leren kennen,- allemaal bezeten door een grote liefde voor tekenen. Voor haar nicht Hetty zal Heesters later als teken van hun vriendschap een etsje maken dat ze als ex-libris voor haar boeken kan gebruiken.

Maar... het gezin Van Oppenraaij is afwezig. Toch weet Mies uitkomst: ze loopt naar Pompstraat 17!

"Ik klopte aan bij de kunstschilder Jan Heesters, een oude vriend van tante Ancilla en mijn moeder. Ik vertelde alles en ik mocht blijven. Mijn onderduiktijd was begonnen." (Schaduw en coloriet, pag. 101)

Haar komst moet Heesters als een geschenk uit de hemel ervaren hebben. Sinds bijna een jaar was hij een eenzame, bedroefde man, nadat hij zijn geliefde zus Marie in juni 1943 plotseling verloren had. Troost vond hij in het schilderen van wevers aan hun getouw. Nu werd hij plots 'overvallen' door een jonge, mooie vrouw die even fanaat tekende en schilderde als hijzelf. Als echte estheet moet Heesters door haar schoonheid getroffen zijn. Bovendien was deze vrouw nog vrijgezel ook en evenals Heesters

overtuigd katholiek. Natuurlijk voert hij Mies trots naar zijn atelier en laat haar daar ook werken:

“Hij had een mooi atelier en ik mocht bij hem tekenen en schilderen. Ik poseerde ook voor hem en hij maakte een prachtig portret van mij.” (Schaduw en coloriet, pag. 101)

Jan Heesters moet vrijwel vanaf haar komst sterk onder de indruk geweest zijn van deze vrouw en hij, uitziend naar een vrouw met wie hij zijn verdere leven zou kunnen delen, heeft liefde voor haar opgevat.

collage van haar jeugdfoto, bonkaart en portret door Jan Heesters

Nu ik dit jaar, in 2011 dus, bij oude vrienden van Jan Heesters hierover navraag doe, bevestigen ze dat Jan inderdaad op Mies van Oppenraaij een oog heeft gehad. Zij heeft deze liefde echter kennelijk niet willen beantwoorden. Heesters was ook liefst 17 jaar ouder: in 1944 wordt hij 51 jaar, terwijl Mies dan nog maar 33 lentes telt. Hoezeer ze het verblijf bij hem ook waardeert en hoe geslaagd ze het portret dat Heesters van haar maakte ook vindt (ze schildert nota bene een zelfportret dat op het doek van Heesters is gebaseerd!), meer wil ze hem kennelijk niet bieden.

Ik zei: “Je moet dat (portret) later in Arti in Amsterdam exposeren, met mijn naam erbij. Dan maken we elkaar beroemd.” En dat heeft hij ook gedaan: “Portret van de kunstschilderes Mies van Oppenraaij” (...) Het was een

prettige tijd bij hem. (...) Ik ben lang bij hem geweest.” (Schaduw en coloriet, pag. 101)

❑ **Te gast bij Zus Michels**

Dan gaat Mies verhuizen, maar blijft toch binnen de kom van Schijndel wonen, want ze vindt onderdak in het kleine huisje van Zus Michels, dochter van de bekende meester Michels en zus van de destijds bekende Nijmeegse hoogleraar filologie Leo Michels. Deze al wat oudere vrouw assisteert in de apotheek van haar oom, dokter Van Oppenraaij, en, niet verrassend in de context van het levensverhaal van Mies, tekent en schildert zelf ook. Mies is zeer gecharmeerd van haar prachtige tuin. De natuur, liefst een beetje wild, heeft Mies altijd sterk geboeid en talrijk zijn dan ook haar tekeningen naar een volle, weelderige natuur.

Wat heeft haar bewogen Heesters te verlaten? Als reden voor haar verkassing binnen Schijndel geeft Mies zelf de aanwezigheid op in huize Heesters van een neergeschoten Engelse piloot: het zou te gevaarlijk worden. Dat kan inderdaad een factor geweest zijn, maar het zal me niet verbazen als ze vooral ook los wil komen van de druk van de goedbedoelde avances van Jan Heesters, die haar node ziet vertrekken.... Zijn gekoesterde toekomstdroom ligt daarmee in duigen.

Ondanks haar teken- en schilderactiviteiten heeft Mies veel moeite met het huisarrest dat ze zichzelf bij Zus Michels overdag oplegt uit vrees voor ontdekking.'s Avonds maakt ze in het donker lange wandelingen door de Schijndelse dreven. Eenmaal verstuikt ze daarbij haar enkel en sleept ze zich naar huis. Haar oom biedt uitkomst. Als haar zielzorger treedt kapelaan en verzetsleider Woestenburg op, die haar niet alleen de Heilige Communie bezorgt ten huize Michels, maar ook voedselbonnen. Met deze schilderende priester sluit ze een levenslange vriendschap. Na Dolle Dinsdag (5 september 1944) gaat ze terug naar Amsterdam, in de overtuiging dat de oorlog voorbij is.... *Wordt vervolgd!*

Jan Geerts

AGENDA & WETENSWAARDIGHEDEN

Museum Jan Heestershuis 073 - 54 92276

Pompstraat 17, 54 81 BL Schijndel

openingstijden: dinsdag t/m zondag 13.00 uur-17.00 uur.

- ❖ Laatste kans: **tot en met 29 januari 2012: Domburg gelukkig aan de Pompstraat. Een kunstenaar herontdekt.** Deze expositie heeft tot nu toe veel bezoekers getrokken.
- ❖ **25 september t/m 8 januari 2012:** in de beeldentuin werken van Peter van Borssum Waalkes: *De kracht van de vorm.*
- ❖ Stelling: het woord bijzonder is bijzonder en dient ook als bijzonder te worden gespeld en ... Van Dale vindt dat goed!

- ❖ Met het oog op de wensdagen: in het museum zijn nog prachtige setjes wenskaarten met reproducties van winterlandschappen van Jan Heesters te koop, **tegen aktieprijs!** U steunt onze stichting!
- ❖ 12 februari t/m 6 mei: tentoonstelling Dorus van Oorschoot en Jan Heesters
- ❖ 2 december jl. is er weer een ets van Jan Heesters op de veiling in Den Bosch opgedoken.
- ❖ De meeste ongelukken gebeuren binnenshuis; het is daarom beter veel tijd buitenshuis door te brengen! Dit is contrair met de uitspraak van Pascal dat alle ellende voortkomt uit het feit dat mensen niet thuisblijven!

De glas-in-loodramen die nu voor de ramen in het oude atelier van Jan Heesters hangen, zijn vervaardigd door Marie Hubert Duys (1914-1986). Eind negentiende, begin twintigste eeuw gaan kunstenaars zich weer interesseren voor de kunst van de Middeleeuwen. In navolging van de bouwloges (groepen samenwerkende ambachtslieden) die aan de middeleeuwse kerken bouwden, krijgen de kunstenaars ook meer aandacht voor het Gesamtkunstwerk in de bouwkunst. De architect wil met een Gesamtkunstwerk van zijn creatie één geheel maken. Exterieur en interieur, meubelen, schilderwerk en beeldhouwwerk zijn dan volledig op elkaar afgestemd. De bedoeling is om op deze manier de levensstijl en levenskwaliteit van de gebruikers van het gebouw te verhogen.

Duys werkt in de twintiger jaren met katholieke kunstenaars als Henri Jonas, Charles Eyk en Charles Vos samen aan de Heilig Hart van Jezuskerk, ofwel Koepelkerk, in Maastricht. In de jaren veertig is hij docent aan de Jan van Eyck Academie in Maastricht. In 1945 maakt hij de glas-in-loodramen, die nu in het bezit van het museum zijn. De ramen zijn in zijn eigen duidelijk herkenbare stijl ontworpen en uitgewerkt. Zij symboliseren, op de wijze zoals dat in de middeleeuwen gebruikelijk is, de vier elementen: aarde, water, lucht en vuur.

▣ De vier elementen

Het idee van de vier elementen is heel oud. In de 6^e eeuw voor Christus stelt Pythagoras al dat de wereld is samengesteld uit vier elementen: lucht, vuur, aarde en water. Empedocles denkt een eeuw later dat alles, dus ook mens en dier, bestaat uit dezelfde vier elementen. Plato (427-347 v Chr) neemt de vier elementen in zijn werk over van Empedocles. Hippocrates meent daarentegen dat de mens wel bestaat uit de vier lichaamssappen bloed, zwarte gal, gele gal en slijm maar dat deze vier lichaamssappen overeenkomen met de vier elementen, namelijk bloed met lucht, gele gal met vuur, slijm met water en zwarte gal met aarde. Volgens hem moeten de sappen in het lichaam met elkaar in harmonie zijn, anders wordt de mens ziek. Ernstige ziekten kunnen het gevolg zijn van grote onevenwichtigheden in de vier sappen van het lichaam. Gele gal, zwarte gal en slijm worden beschouwd als 'overschot-humeuren' terwijl bloed natuurlijk een belangrijke stof blijft. Daarom worden aan een persoon die lijdt aan een overmaat aan bloed, bijvoorbeeld te zien aan een blozend gelaat, bloedzuigers ter genezing voorgeschreven. Galenus stelt al in de 2^e eeuw na Christus dat er een oorzakelijk verband bestaat tussen de lichamelijke constitutie en het karakter van een mens. Hieruit worden allerlei conclusies getrokken: karakter en aard van een persoon hangen af van zijn lichaamsvochten. Bij het sanguinische type, een mens

met veel bloed, hoort het hart als gevoelige plaats, het voorjaar als 'zijn of haar' onprettige seizoenen en een optimistische aard als karakter: deze persoon is een luchtig type.

Bij een persoon met een teveel aan zwarte gal is de milt de gevoelige plaats en de herfst 'zijn of haar' moeilijke seizoenen. Dit aards type wordt de melancholicus genoemd. Ook nu nog kennen wij het woord 'zwartgallig' in ons taalgebruik.

Iemand met een teveel aan gele gal heet een cholericus, hij heeft als zwakke plek de lever en de zomer als moeilijk seizoen; hij is snel prikkelbaar en hij is vaak een vurig type.

Als slijm de overhand heeft, zijn alle organen die slijm produceren, zwakke plekken. De winter is 'zijn of haar' moeilijke seizoenen, het is vaak een flegmatisch persoon en het element dat hierbij hoort is water. Als Nederlanders werden en worden wij dan ook gezien als flegmatisch. Het is ons lot immers om te leven tussen al dat water! In tegenstelling tot de sanguinische Zuid-Europeaan bijvoorbeeld, die als optimistisch en luchtig wordt gezien. Deze temperamenten leer heeft tot ver in de negentiende eeuw standgehouden en zelfs de naturalistische werken van Emile Zola (1840-1902) zijn hier nog op gebaseerd.

▣ Aarde

Aarde wordt vaak gesymboliseerd door een vrouwelijke persoon, soms door een klassieke godin. Als vruchtbaarheidgodin draagt ze op dit raam de hoorn des overvloeds, oorspronkelijk het teken dat de oorlog is afgelopen en de welvaart wedergekeerd,- dit raam werd gemaakt in 1945. In de hoorn ligt onder andere een granaatappel als het symbool van rijkdom en welvaart en aan de voeten van de godin de slang van Ceres. Ceres of Demeter werd, als moeder aarde en godin van het huwelijk, ook aangeroepen voor vruchtbaarheid. De slang, kronkelend om haar voet, is het symbool van voorspoed, gezondheid en nieuw leven. Een slang vervelt en begint zo aan een nieuw leven. Ceres wordt vaak afgebeeld met een of twee kinderen, zo ook op dit glaspaneel. Links op de afbeelding is een man te zien die zaait in de aarde en rechts een vrouw die de volle oogstmanden van het land wegdraagt.

▣ Lucht

Lucht werd in de oudheid gewijd aan de godin Juno, vaak afgebeeld met een pauw omdat volgens een oud geloof het vlees van deze vogel nooit vergaat. Ook een vrouw die een kameleon vasthoudt, kan symbool staan voor lucht omdat dit dier, volgens Plinius in *Historia Naturalis* 8:33, niet at of dronk, maar zich voedde met lucht. Op deze afbeelding is het echter Jupiter of Zeus zelf, de zoon van Saturnus, als koning van de goden en als god van de regen, donder en bliksem. Hij draagt een bliksemschicht en op zijn borstplaat een afbeelding van onweerswolken. Zijn attribuut is de adelaar, de koning van de vogels, die hoog in de lucht vliegt en met zijn scherpe blik geen oog heeft voor detail, maar altijd het grote geheel kan overzien. Links op de afbeelding zijn de sterren uit het heelal te zien en rechts een grote ster en de aarde.

▣ Water

Thales van Milete dacht dat de aarde op de zee dreef en oordeelde dat alles uit het water afkomstig moest zijn. In een Griekse mythe zijn Okeanos en Tethys, twee watergodheden, de eerste goddelijke ouders. In de bijbel is er ook eerst water en pas daarna de aarde : God *'streckte de aarde boven het water'*, en ook volgens de Koran is water de oorsprong van alle leven. Water wordt gepersonifieerd door watergoden, vaak afgebeeld met

een gekantelde urn waaruit water stroomt zoals Neptunus met attributen uit de zee. Ook op dit paneel is de god van de zee afgebeeld, in zijn hand een staak met een vishaak. Hij rijdt op een fantasiedier met het bovenlijf van een

paard en het onderlijf van een vis. Op zijn borst draagt hij een visnet. Aan zijn voeten zijn schelpen, een zeester, vissen en luchtbellen in het water te zien. Boven zijn hoofd vaart een schip en rechts en links van hem zijn naakte badende vrouwenfiguurtjes te zien.

▣ Vuur

In de bijbel staat vuur symbool voor de nabijheid van God. Als de Heilige Geest met Pinksteren zich uitstort over de apostelen staat er: *'Op hun hoofden vertoonden zich tongen van vuur'* en in het Oude Testament laat God zich zien in het brandend braambos: *'Mozes zag de struik in brand staan die toch niet door het vuur werd verteerd'*. Vuur staat symbool voor geestdrift en hartstocht en wordt vaak afgebeeld als een figuur met vlammen. Op deze afbeelding draagt de figuur ook een bliksemschicht en zit hij op een salamander. De salamander werd lange tijd beschouwd als de geest van het vuur. Dit dier zou, volgens de mythe, uit het vuur geboren zijn en zelfs in

vuur leven. De salamander werd daarom ook vaak op kachels afgebeeld - sommige kachels werden zelfs Salamanders genoemd - vergezeld van het devies: *Je brûle tout l'hiver sans m'éteindre* (ik brand de gehele winter door zonder te doven). Een equivalent dat we nu soms nog op een flesje trappistenbier (Grimbergen) vinden is *ardet nec consumitur*: het brandt maar gaat nooit op!

▣ Kerst

Het licht dat in prachtige kleuren door de gebrandschilderde glas-in-loodramen binnenvalt in het oude atelier van Jan Heesters, brengt in deze tijd van het jaar een zachte en warme gloed in zijn huis. Ik wens u toe dat ook over uw huis een warme en gezellige gloed mag vallen in deze donkere dagen. Paul, Jan en ik wensen u een goede tijd .

Anne-MarieCornelissen

➤ Met dank aan onze sponsors:

- *Schijndels Weekblad*
- *Restauratie-atelier Jos van Extel*
- *Foto Keetels heeft gezorgd voor deze kleurige Vriendenbrief*
- *Walter Vergeer, pianostemmer in Zijtaart, 06 53947706*

**De vier elementen in de Heesters-ramen van M.H. Duys: linksboven: WATER
rechtsboven: VUUR linksonder: AARDE rechtsonder: LUCHT**